

kutatás

1. kép

GAGYI JÓZSEF szociográfus, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem
ÖRÖKSÉGÜNK? A KOCKAHÁZAK VASKÖRNYEZETE¹

[1] Az írás példaanyagát bemutattam a 2009-es énlakai Székely kismesterségek konferencián, egy változata megjelent a *Mesterségek a székely közösségekben* című konferenciakötetben (Gagyí 2010).

TKezdjük azzal, hogy alaposan szemügyre vesszük az alábbi pillanatfelvételt (1. kép). Nyár van, ott a legyek ellen védő gézfüggöny a bejárati ajtó előtt, és a falusi ház kapujában fiatal anya és gyermekei, éppen kikísérték a látogatókat. A háttérben nem látszanak az udvar gazdasági épületei, de a szomszéd ház mögötti csűr igen, ilyen lehet az is, ami ebben az udvarban, a ház folytatásában áll. Az egykori, az udvar másik oldalán álló nyári konyhát, kis házat átépítették: lakóház lett, manzárdal és a manzárdból nyíló erkéllyel. A ház bejárati ajtaja előtt szélesebb veranda, üvegtetővel (jól kivehető a több évtizedes szennyeződés, moha rajta), felfutott szőlővel és a mindezeket tartó vascsőállványzattal. A képet domináló szerkezet azonban, premier plánban: a vaskapu, vaskerítés. Nincs rajta évszám, de a szomszédságban, az utcában álló társai közül néhányon vasszámokkal ez áll: 1971, 1976, 1977. Ekkor, a múlt század hetvenes éveiben, a romániai szocializmus delelőjén épülhetett ez is. A kép 2008-ban készült, és kiszámítható, hogy a fiatal édesanya kisgyerek lehetett, esetleg meg sem született akkor, amikor ezt a vaskaput szülei (meg a környező házak előtt álló kapukat szüleinek a kortársai) valószínűleg a házépítés után, az utcai homlokzat rendezésekor megépítették.

¶ Amire fel szeretném hívni a figyelmet: az a kapu. Több mint harminc év után ugyanott, ugyanúgy áll. Vagy mégsem? Új a betonréteg a bejárónál, a kapu mögötti járda, és a kapu is fel van újítva, festve. Talán csak a kép szélén, a kerítés alján lévő kerek lyuk mutatja, mi és hogyan lehetett itt eredetileg: szennyvízkifolyó, ami előtt az árok feltöltődött, befüvesedett.

¶ Amire fel szeretném hívni a figyelmet: a kapu gondozottsága. Ha csak idősek laknak a környező házakban, vagy már ők sem, akkor ezek a kapuk rozsdásak, színtelenek, elhanyagoltak, ütött-kopottak, mint az itt látható, amely mögött az elhagyott udvart traktorparkolónak használja a szomszéd (2. kép).

¶ Ezen a Marosvásárhely melletti, erdélyi településen, ahol a képek készültek, a teljes kapuállomány 48 százalékanak alapanyaga kizárólag a vas. Fából, kőből, téglából is készültek és állnak kapuk, de ami dominál: a vas, azaz vascső, hajlított betonvas, táblavas. A faluképet meghatározza, mert ma (még) ez a legegységesebb anyaghasználatot, mintakincset, ízlésvilágot mutató tárgye gyűttes: kockaház vagy vinklis ház, felújított hosszúház, vaskorlátos veranda, vascsőrendszerű

2. kép

3. kép

lugas a felfuttatott szőlővel, és előttük vaskapuk és vaskerítések összeérő, az utca két oldalát szegélyező sorai. Marosvásárhely külső negyedeiben, ahol magánházak sora áll, vagy a környező falvak bármelyikében találkozhatunk hasonló látvánnyal, tárgyakkal, együttessel. Városok és (nem csak) város közeli települések gyors átalakulása, kiépülése zajlott Romániában, Erdélyben a szocializmus második évtizedétől, az ötvenes évek végétől kezdve, és az ekkor egyre olcsóbb és (leginkább az össznépi kölcsönösségi rendszereknek köszönhetően) egyre inkább hozzáférhető és tartósnak tudott vas lett ezeknek az építkezéseknek a kedvelt anyaga. Új házak, ha lehet, akkor kockaházak, majd később már emeletes kockaházak, és előttük a vasbetonvasakból kialakított mintás vaskapuk mutatták az átalakuló életmód új lehetőségeit, megformálódó ízlését, a kialakuló igényeket (3. kép).

- ¶ Az idő telt, a rendszerváltás eljött, az építkezési kedv lehanyaglott majd újra fellendült, a vas mint építőanyag dominanciája megszűnt, mert csak egy lett a többiek között. Generációváltás történt, eltávozott/távozóban van az a nemzedék, amelyik a szocializmusban volt aktív korú, amelyik vasból építkezett, vassal tette tartóssá és széppé környezetét. Mit kezd az új generáció mindazzal, ami épületként és az épület körüli építményként rámaradt? Lebontja, átalakítja vagy meghagyja, felújítja, és büszke rá, mint az alábbi képen látható kapu gazdái (a falu legjelentősebb vállalkozójának szülei). Jól láthatók a szomszéd udvaron álló gyárépületek, de az már nem, hogy a szomszéd kapu funkcionális vaskapu, hiszen ki kell szolgálnia a szállítást végző autósforgalmat (4. kép).
- ¶ Feltételezhető, hogy leszedték és az árnyalatokra figyelve külön festették meg a sötétebb barnára a betonvasból kialakított mintázatot, majd, a vaslemezek befestése után, visszaillesztették azokat. A kiskapu fölött levő díszítmény ma látható formájában feltételezhetően újonnan készült, a dátum eredeti. A faluban nem volt általános szokás a székelykapuk mintájára feliratot illeszteni, az építetők neveit nyilvánossá tenni, állatmotívumot (itt galamb) alkalmazni, mint ennél a hivalkodóan díszes (vagy: a kiemelt státust messzire mutató) kapunál.
- ¶ Mindezek után sorakozhatnak a kérdések: miért újítják fel a vaskaput egyesek, mások meg miért bontják le és helyettesítik mással (ha vas, akkor kovácsoltvas)? Mi történt a városi, vidéki társadalomban az elmúlt ötven évben, a kockaházak és az ezekben kialakítható életmód elterjedésének idején. Hogyan ívelt fel, majd hanyatlott le a kockaházak vaskörnyezetének divatja? Beszélhetünk-e a falusi társadalomban az elmúlt évtizedekben, különösen a hatvanas–hetvenes–nyolcvanas években megfigyelhető jelenségekről mint egyfajta kulturális folytonosság kialakulásáról, vagy inkább (a hagyományostól való) elszakadásról, átalakulásról, majd a már hagyományosként kezelt anyagok-formák, végső

4. kép

sonon a szocialista építkezéskultúra vidékiségre jellemző elemeinek megőrzéséről? Mit tekintünk örökségnek: érdemes-e vaskaput állítani kockaház elé a skanzenben?

ADATOK

¶ Szőcsné Gazda Enikő írja, hogy az egyéneket védő rendszerek között a településen/faluban kiemelten fontos szerepük volt a kerítéseknek: a bekerítésnek mint tettek és a kerítéseknek, mint fizikai tárgyakként, a határookra épített alakzatoknak: „A kert a magánvagyon védője volt, olyan szimbolikus küszöb, amelynek átlépése már eleve a másik ember autoritásának a megsértését jelentette” (Szőcsné Gazda 2001, 71.). Tárkány-Szűcs Ernő is említi, hogy „a birtoklás jele a kert, a szőlő, sőt néhol a külső föld bekerítése volt. Már a foglalás is tulajdont eredményezhettek, ezért a foglaló jelek tulajdont jelölő jelekké válhattak” (Tárkány-Szűcs 1981, 522.). Ezek a kerítések (bekerítéscselekedetek és tárgyak, mint fizikailag korlátozó kerítések) a közösségben a családi tulajdonok között kialakult egyezményes határokat merevítették ki, mutatták meg, tették időben állandóvá, meg ami még fontosabb: szimbólumokként működtek, hiszen valójában nem a fizikai állapotuktól függött, hogy a birtoksértést végrehajtott-e valaki vagy sem. Ebben alapvetően különbözött a paraszti világ építményekkel jelölt része azoktól, amelyek természetként, természetes környezetként vették körül a településeket.

¶ Úgy gondolom, hogy nem a „szocialista modernizáció” keretei között alakult ki, hanem azelőtt is, folyamatosan létezett a falvak, a vidék társadalmában az új felé fordulás, a városihoz, a paraszti világon kívülihez való viszonyulásban a „szép” és „modern” átvételével az újhoz való igazodás. Ezt a néprajztudományban akkulturációként ismerték, vizsgálták, értékvesztésként, a modernizáció pusztító hatásaként minősítették. Hermann Bausinger szerint magának a népi kultúrának az elit által kialakított, politikai-köznapi, valamint tudományos reprezentációja, a népi kultúrának a változásokkal dacoló „antimodern pólus” képe is egyértelműen kijelölte az „újjal” szemben a „rég, hagyományos” körvonalait,

Új házak, ha lehet, akkor kockaházak, később emeletes kockaházak, és előttük a vasbetonvasakból kialakított mintás vaskapuk mutatták az átalakuló életmód új lehetőségeit, megformálódó ízlését, a kialakuló igényeket.

térképeit (Bauzinger 1995, 7.). És ekképpen torzított: az átalakulás lassú ütemét mozdulatlanlanságnak, a felgyorsuló átalakulást pedig széthullásnak kategorizálta. Holott mindkét, ezek szerint társadalomtörténetileg jól elkülönülő, elkülöníthető időszakban, tevékenységsorban, kulturális viszonyulásban lényegében ugyanaz történt.

- ¶ Az (egy ideig még) paraszti (majd ipari munkás és nyugdíjas, de a téveszben tevékenykedő, a saját földjét is megdolgozó) falusi, vidéki népesség hosszú ideig őrzött, majd gyorsabban cserélődő, önmaga által előállított vagy vásárolt tárgyaival, legyenek azok mindennapiak, használatiak, kis értékűek vagy a tartós fogyasztási cikkek, esetleg a regionális vagy nemzeti térben értékelhető szimbolikus tárgyak kategóriájába sorolhatók, nem tesz mást, mint önmagát mutatja, fogalmazza meg. Azt az önmagát, amelyik a „szépre” vágyik, azért, hogy mint ennek fenntartóját, megvalósítóját társai értékeljék, hogy társai között a státusát fenntartsa, megerősítse. Ha a „szép” egyben „új és modern” is, akkor ettől az értelmezéstől nem tekinthet el a közösségben élő ember.
- ¶ A rendezett élet a közösségi rend felismerését, ennek elismerését és ennek való alárendelődést, az ehhez való illeszkedést feltételezi. Egykori, mai, egymásra figyelő, egymással intenzív, szemtől szembeni kapcsolatokban élő egyének vidéki közösségeiben a rendezettség kialakítása és fenntartása, azaz az egyéni és közösségi érdekek, értékek kisközösségi, sajátos egybeszervezettségének, hierarchiájának – az élet értelmét megadó rendnek – a biztosítása a feladat. Ennek a feladatnak a tárgyakba fogalmazott teljesítése, egyik tárgyasulása a ház, udvar, kapu, kerítés, a lakás (mint tér) berendezése, a lakás (mint használat) módja. Az emeletes, palotaszerű épületek is ugyanúgy munka- és ceremóniális terekre osztottak voltak tegnap, osztottak ma is, mint a kunyhók, és éppen úgy a közösségi (populárisnak is definiált) elvek, ízlés, a közösségi értelmezésekhez igazodó, azok szellemében megvalósuló tárgyhasználatok fokozott érvényesülése – a városi lakások, házak terében megszokott sokféleség, individualitás korlátozottsága – jellemzi őket.
- ¶ Az 1950-es évek végétől, de főleg a kollektivizálás, a „mezőgazdaság szocialista átalakításának” romániai befejezését jelentő 1962 után a falvakban is egyre általánosabbá vált, hogy több forrásból szerezte jövedelmét a család, és ez az élet-színvonal viszonylag gyors növekedéséhez vezetett. Ennek az egyik jól látható tárgya: az új („vinklis”, „L alakú” vagy kocka-) ház, amely „a beruházás legfőbb formáját jelentette a fiatalok számára berendezésükkel együtt, mintegy annak jelképeként, hogy a termelés uralmát a fogyasztás uralma váltja fel” (Jávor et alii 2000, 992.). És a ház mellé, elé, hozzá illő módon új kerítést, kaput is kellett állítani.

„Rácsos” vaskapu és kerítés (Marosvásárhely, külváros)

„Napos“ vaskapu (Mezópánit)

„S-es” vaskapu (a kerítés barackmagos, vegyes – Mezőpanit)

„S-es” vaskapu és kerítés (Búzaháza)

¶ A magyarországi falvakban – és ez a megfigyelés részben az erdélyi, város közeli helyszínekre is vonatkozik – „a korábbi táji-építészeti különbségeket az uniformizáló építészeti törekvések gyakorlatilag eltüntették. A kockaházak divatjának hódolva a régi hosszúházak utcafronti részét még egy szobával kibővítették, és sátortetőt emeltek fölé. A másik jellemző építészeti mód értelmében a régi házat lerombolták, helyére a típustervek alapján modern anyagokból felépítették az új kockaházat, s „a kockaházakat a munkavégzésre és a termények feldolgozására, tárolására, illetve az állattartásra alkalmas építményekkel egészítették ki” (Valuch 2001, 298.). Az újonnan épült falurészekben Erdélyben is a modernizáció jegyében épültek a kockaházak, és nem csak a gazdagsága miatt kivételes helyzetben levő Korondon, ahogy azt Miklós István tanulmányában olvashatjuk (Miklós 2007, 666.), hanem sok más helyszínen is.

¶ Kiindulópontom: a falusi településeken a lakóház és a kapu, kerítés aspektusa legalább annyira jelzi a társadalmi hierarchiát, mint a falu terében való elhelyezkedése, és éppen emiatt a falvakban vagy a falusias jellegű kisvárosokban a külső megjelenés, a térhatároló elemek nagyobb üzeneti értékkel bírnak, jelentés-telebbek, mint a városban (Tamáska 2006, 41.).

¶ Az erdélyi, városi és falusi településeken a magánterek térhatárolásának, térképzésének, presztízst biztosító látványképzésének a 20. század közepén megjelenő, elterjedő új eleme a vasból készített kapu és kerítés. Ez fokozott presztízsképző erővel, a közösségen belül és más közösségek felé is szimbolikus jelentéssel rendelkezett, akárcsak a másfajta, öt időben megelőző és vele párhuzamosan fennmaradó, fából készült kötött fakapu (amelyet ma székelykapuként ismernek – lásd Kovács 2000, Pozsony 2008).

¶ Falun vaskaput állítani az igazodásnak vagy elhatárolódásnak, a korral való lépéstartásnak, a „városi értékek felmutatásának” volt a jele. Erdélyben, a két-évezres évek elején kutató bukaresti szociológusok megjegyzése szerint a kutató helyszínen, a Ludas melletti Cintoson „az udvart tipikus erdélyi vaskapu meg fakerítés övezi”.²

¶ Vitát lehet nyitni arról, hogy mennyire tipikus, milyen tájakon, településeken (általában városokhoz közeli, jórészt már a hatvanas évek végétől ingázók lakta településeken) található jelentős számban ez a térhatároló elem,³ és hogy miért lenne ez csak falusi jelenség, hiszen a magánházakból álló, a második világháború utáni időszakban épült városnegyedekben is tömegével megtalálható a kockaház-vaskapu-vaskerítés együttes. A vaskapuk, vaskerítések elterjedésére egy városi példa: Marosvásárhelyen az egykori Postaréten, vagyis a mai Tudor Vladimirescu utca rövid szakasza, a Cserelaja, Năvodari, Păltiniș és Săliște utcák zömében 1955 és 1960 között épült, akkoriban földszintes

[2] „curtea fiind imprejmuită cu garduri din lemn cu porțile de fier tipic ardelenesti” Dobos-Pop 2006, 116.

[3] Egy kis séta, kis tapasztalat: autózva tessék megszámolni a falvakban az út mellett sorakozó kapukat, és ahol a ritmus négy-öt-hat vaskapu után egy fa- vagy vegyes, ott a vaskapuk uralma kétségtelen. Gyulakután, ami a hőerőműnek köszönhetően munkásközpont volt, tizennyolc-húsz vaskapu is követi egymást. A Radnót és Ludas közötti Kutyalván, amelyet az 1970-es árvíz rombolásai után újjáépítettek, csak mutatóban látni egy-egy másfajta kaput.

Szocialista vállalatok, kisipari szövetkezetek és „maszekok” szakosodtak az elkészítésére, ugyanakkor a tulajdonosok, akik fémiparban dolgoztak, vagy értettek a fémmunkához, szintén megpróbálkoztak saját kaput és kerítést építeni.

[4] Itt nőttem fel, ezért ismerem belülről a negyedet. Az adatok egy 2008-ban végzett számlálás eredményei.

kockaházainak (1989 után ezek közül számosat átépítettek, emelettel, manzárdal láttak el) nyolcvan százaléka előtt áll ma is vaskapu, vaskerítés.⁴

¶ Úgy gondolom, az erőltetett szocialista urbanizálódás folyamatában alakultak ki az úgynevezett „vinklis” (L alakú) és kockaházak, az emeletes házak előtti-melletti térhatárolás jellegzetes elemeként, városi és falusi környezetben egyaránt az uniformizált kereseti, felhalmozási, tartós fogyasztási lehetőségek és modellek kialakulásával és a téralakítás kulturális változásaival együtt. Szocialista vállalatok, kisipari szövetkezetek és „maszekok” szakosodtak az elkészítésére, ugyanakkor a tulajdonosok, akik fémiparban dolgoztak, vagy értettek a fémmunkához, szintén megpróbálkoztak saját kaput és kerítést építeni. Ennek eredményeképpen a mai falvakban kisebb-nagyobb százalékból ott állnak a házak előtt, a házak mellett a vasból, esetenként ugyanazon mintára készült, a készítésre kialakított technika és az ezt meghatározó ízlés tárgyiasult valóságként felfogható vaskapuk. Például a 2009 nyarán, más témát kutató terepmunka során Csíkfalva község öt településén, valamint Mezőpanit településen vettük számba a vasból készült, ma is álló kapukat.⁵ Ezek arányát az alábbi táblázat mutatja.

[5] A kutatást Nagy József irányította, a terepmunkán a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Kommunikáció és Közkapcsolatok szak tizenhat diákja vett részt. Csíkfalván a terepmunka résztvevői: Átyin Kata, Meleg Erika (III. évf.), Asztalos Boglárka Réka, Balázs Warza Attila, Barabás Ünige, Dászkal László, Nagy Éva, Pápay Kamilla, Szilveszter József Szabolcs (II. évf.), Pap Boglárka (I. évf.). A paniti terepmunka résztvevői: Vass Gyopár (III. évf.), Csergő Kinga, Farkas Jenő, Simon Renáta, Tordai Márta, Zsigmond Imola (II. évf.). Lelkes részvételüket, munkájukat ezúton is köszönöm!

Vaskapuk aránya a teljes kapuállományban (%)	Vaskapuk száma	Település
31	294	Csíkfalva község
43	76	Csíkfalva (községközpont)
36	86	Jobbágyfalva
40	66	Nyárádszentmárton
14	25	Búzaháza
32	42	Vadad
48	367	Mezőpanit (községközpont)

¶ Az arány egyik esetben sem éri el az ötven százalékot – de talán nem is maga az arány fontos, hanem annak az összefüggésnek a vizsgálata, hogy milyen típusú családoknak milyen házuk és kapujuk van, azaz igaz-e az a feltételezés, hogy a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években családot alapító, szakmunkás,

ingázó, vagyis a mobilabb családokra jellemző az, hogy vaskapukat állítanak. Ennek a kérdésnek a vizsgálatára azonban a fent megnevezett településeken nem került sor.

EGY KAPUÉPÍTŐ

¶ Arra azonban kíváncsi voltam, hogy kik építették a ma is álló kapukat. Az olyanok, mint a jobbágyfalvi F. A., munkaidőn kívül, a törvényes formákat megke-
rülve és ilyen értelemben maszekként foglalkoztak vasmunkával, többek között kapuépítéssel is. F. A. 1950-ben született a nyárárdmenti Csíkfalva községhez tar-
tozó Jobbágyfalván. 1967-ben került Galacra, a Kisipari Szövetkezetek Országos
Szövetségének ottani szakiskolájába. A Nyárádszeredai Nyárárd Kisipari Szövet-
kezetnél iskolázták be, a szövetkezettel volt szerződése, tehát ide tért vissza ta-
nulmányai végeztével 1969-ben, mint szerelő és géplakatos.⁶ Előbb a lakatos-
műhelyben, majd a „rezezőben” (rézöntvényeket készítő műhelyben) dolgozott
1988-ig. Ekkor váltott, a Nyárádszentmártoni Mezőgazdasági Termelőszövet-
kezet lakatosműhelyébe került, ahol 1991-ig, a termelőszövetkezet felbomlásá-
ig maradt. Azóta a családja által visszakapott földeken gazdálkodik, és alkalmi
lakatosmunkákat végez.

[6] A hivatalos
megnevezés szerint:
lăcătuș mecanic și
montator.

¶ A kisipari szövetkezet lakatosműhelyében megrendelésre épületlakatosi munkát,
a többi között kapukat és kerítéseket is készítettek, itt szerezte meg az ehhez
szükséges tapasztalatot. Az első, maga készítette, azóta is szolgáló, de ma már
viharvert vaskaput a saját újonnan épített háza elé állította 1972-ben.

¶ Ekkor még a mester, a műhelybeli tapasztalt főnök is jött, hogy tanácsokat adjon,
segítsen a felállításnál. Ezután már egyedül is boldogult. Évtizedekig a faluban
és a környéken, megrendelésre, magánembereknek készített vaskaput, vaske-
rítést, verandavasazatot, szőlőlugas-vasazatot, „disznókerítést” (azaz a disznó-
pajta köré kerítést), vas kukoricatartó górért, vas szénatartót, garázsokat és ga-
rázsajtókat, valamint, amikor egyre több fürdőszobát kezdtek építeni, akkor
az ezek működtetéséhez szükséges víztartályokat.

¶ Legfontosabb és legértékesebb munkáinak a vaskapukat tartja, ezekre a legbüsz-
kébb. A nyár volt a kapukészítés szezona: „volt olyan nyár, hogy húsz-harminc
kaput is készítettem”, és ennek következtében egy kapu eltervezése, összeállí-
tása, felállítása „a kicsi ujjamban volt”.

¶ Ő vásárolta meg hivatalosan, a marosvásárhelyi lerakatban vagy a falusi építő-
anyag-lerakatokban a szükséges vascsöveket, betonvasat, vagy az építőtelepe-
ken, alkalmi helyeken ő szerezte be (leginkább feketén, lopva, ahogy fentebb

írtam: az „össznépi kölcsönösségi rendszerre” támaszkodva) ugyanezeket az anyagokat. A kapu méreteit, alakját, a díszítést megbeszélte a tulajdonossal, majd rajzot készített. (Sajnos nem őrizte meg ezeket a rajzokat.) Egy nap kiszabta, egy másikon összeállította, egy harmadikon felállította a kaput. Egyszerű lakatosszerszámokat használt. 1975-ben készítettett egy „aparátot”, azaz a hegesztéshez szükséges magas feszültségű áramot előállító transzformátort, ma is ezt használja. Az első elektromos szerszámát, egy villanyfúrót 1985-ben vette Magyarországon.

¶ A Nyárad Kisipari Szövetkezet műhelyében a vas épületelemeket, így a kapukat is műszaki rajz után készítették. A vaskapukról, kerítésekről is léteztek mérnökök által készített rajzok, az ezek nyomán elkészült mintadarabok, az úgynevezett prototípusok. F. A. és kollegái ezekből indultak ki, amikor saját használatra készítettek olyan mintákat, amelyek variánsait aztán megépítették. Saját „prototípek” voltak ezek, mert ezek kialakításában, az arányok mérlegelésében, a minták kiszabásában már szerepe volt a lakatos tudásának, preferenciáinak, ízlésének. Az elkészítendő forma, a díszítések kialakításába beleszólhatott a megrendelő is. Alapelv volt, hogy a kapu nagyságát a ház homlokzatán levő ablakokhoz viszonyítják: nem volt magasabb a kapu, mint az ablakok alsó párkánya (az úgynevezett „ablaktalpa”). A kapuk mintázatát F. A. öt kategóriába sorolta: „rácsos” (ezek voltak időben legelőbb), „napos”, „S-es”, „barackmagos” valamint „vegyes”. Adott esetben, kérésre még az elkészítés évszáma, a készítőtek monogramjai is rákerültek a kapura.

¶ A jobbágyfalvi kapuk közül többet egy deményházi lakatos készített: ezek arról ismerhetők fel, hogy öntöttvas minta (például oroszlánfej) van rajtuk. Persze az is megtörtént, hogy ha a tulajdonos értett a vasmunkához (ilyen pedig több is volt), akkor nem fordult szakemberhez, hanem ő maga készítette el a kapuját és a kerítését.

¶ F. A. minden műhelybeli munkatársa, a Nyárad Kisipari Szövetkezet minden lakatos legalább magának, rokonainak készített vaskapukat. Az élelmesebbek, mérészebbek, így F. A. is „nagyban” dolgoztak, azaz nagyobb mennyiségű munkát vállaltak. Ehhez nem volt hivatalos engedélyjük, a nyereség után nem adóztak, a munkavállalás az ismeretségre, a kölcsönös bizalomra épült. Egy kapu elkészítésének az ára ugyanannyi volt, mint ha hivatalosan, a szövetkezetnél leszerződte volna a megrendelő – csak gyorsabban készült el.⁷ Igaz, az anyaghoz a szövetkezet olcsóbban jutott hozzá, de ez a klienst nem érdekelte.

¶ A munkatársak a megrendelésekről, az anyag beszerzésének lehetőségeiről tájékoztatták egymást, a sikeres (több kliens által preferált) „prototípusokat” átadták egymásnak. A szövetkezeti műhely volt az a helyszín, ahol egyrészt a hivatalos

[7] F. A. úgy emlékszik, hogy ez az összeg háromezer-öttszáz lej – ugyanakkor a havi, hivatalos jövedelme mintegy kétezer-öttszáz lej volt.

[8] „Számomra az örökségalkotás azt jelenti, amit a fiatalok csinálnak vele azután, hogy elfogadják az apa halálát” (Vintila Mihailescu – 2000, 2009, 50.).

„Vegyes”, de inkább barackmagos vaskapu, kerítés (Mezőpanit)

„Vegyes” (inkább barackmagos) vaskapu, kerítés (Mezőpanit)

megrendeléseket teljesítve, másrészt a nem hivatalos munkákra készülve vagy azokról beszámolva valamelyes tapasztalatcsere és egységesülés zajlott, vagyis az itteni tevékenység mint közös háttér befolyásolhatta egy kistáj vasból épített kapuinak a technikai-formai egységét.

- ¶ F. A. és társai azonban nem voltak népi specialisták, mint egykori, kapuépítő vállalkozó elődeik. Vagy mégis? Nehéz egyértelműen eldönteni. Tevékenységét ismerve, munkáit szemlélve nem lehet azt mondani, hogy F. A. márpedig egy kiemelkedő, kreatív mesterember, művész. A fa kapukészítők, kapufaragók egy népi mesterség művelői voltak – a vaskapuk készítőiről nem állítható mindez. Az anyag, amellyel dolgoznak, jellegzetesen nem hagyományos, hanem a modernizációval, a technika átalakulásával (gépek, infrastrukturális változások, építkezés) jelent meg. A vaskapu nem egy falusi térhez kötött tárgy, nem egy kistáj jellegzetes térhatároló formája, hanem városi és falusi is egyben, ráadásul pedig szorosan kötődik a mobilitáshoz, az életmódváltozáshoz, egy új élet-tér kialakításához (kockaház, emeletes ház).
- ¶ A vaskapu nem más, mint egy tömegáru egy olyan időszakban, amikor erre a tömegárura, másképpen: tartós fogyasztási cikke különböző városi és falusi helyszíneken egyre nagyobb volt a kereslet. F. A. pedig már nem az előző korszakban kis műhelyekben, leginkább kézi munkával, kis sorozatban vagy egyéni megrendelésre tárgyakat előállító kisiparos. Nem népi kismesterség művelője: az jellemző rá, hogy oktatási szakintézményben, a lakhelyétől távol szakmát tanul, és hazatérve ezt a szakmát ipari szervezetszerű keretekben gyakorolja. Ez biztosítja alapvetően a megélhetését, a társadalmi kapcsolatait, a társadalmi beilleszkedését. Emellett, ezzel együtt mesterségét egy sajátos területen állítja a vidéki emberek, vidéki közösségek szolgálatába: kialakul a „vaskapukonjunktúra”, és ő ezt meglovagolja.

KÉRDÉSEK

- ¶ Az átalakulás, igazodás jegyében Erdélyben, Kelet-Közép-Európában nemcsak az új házak, hanem a régiéknél is sorban kerültek a vaskapuk: „ilyen kis székelykapuk voltak a szomszédban és nálunk is, aztán az egyik csinálta, a másik csináltatta (ti. a vaskapukat), így ment ki nálunk a fa divatból” – állítja a nyárádszentmártoni M. Á. nyugdíjas traktorista, gépész, aki maga csak a saját vaskapuját készítette el, másoknak nem dolgozott.
- ¶ Nem csak arról van szó tehát, hogy a modern ház, a kockaház elé vaskaput állítanak, hanem arról, hogy ebben a korszakban és ebben a közösségben, több

máshoz hasonlóan, a vaskapu lesz az érvényes, követendő tárgyi minta: ha tethetik, bár új házat nem tudnak vagy nem akarnak építeni, de a régi ház elé vaskaput állítanak. Ezek a vaskapuk azonban nem szükségszerűen és feltétlenül a városi, individualizáltabb formák falusi megfelelői.

- ¶ A „prototíp” egyszerre jelent standard anyagkezelést és formaalakítást, meg azt, amit variabilitásnak nevezhetünk. Úgy látom, hogy ennek eredményeképpen léteznek ma a lokális variánsok, amelyek lehetnek akár a népi kultúra tovább élő, továbbra is kedvelt, az új anyag lehetőségei szerint alakított formái. Megfigyelhetők bizonyos, a népművészet különböző ágaiból ismerős motívumok (inda, szív, nap). Alapos gyűjtő- és a motívumokat rendszerező, a kapcsolatok feltáró, vagyis néprajzi kutatómunka nyomán lehetne ezekről érvényes kijelentéseket tenni. És meg kellene keresni F. A. társait, dokumentálni tevékenységüket: tanulmányaikat, mestereiket és társaikat, akikkel együtt dolgoztak a „szocialista ipar” műhelyeiben Leltározni kellene a ma is álló, utcák, falvak képét meghatározó „termékeiket”. Mindezt azért, hogy választ kaphassunk a sorjázó kérdésekre: mikor, hogyan alakulnak ki, terjednek el a városi és falusi térhatárolás, térhasználat új, az eddigiekhez képest homogenizálóként kezelhető új gyakorlatai, formái? Milyen ritmusban történt ez az elterjedés, és melyek a lokalitásokat, régiókat jellemző különbségek okai – avagy miképpen lehet a különbségek megrajzolásával az elterjedést, egy társadalomtörténeti folyamatot bemutatni? Kik a megrendelők, kik a kivitelezők – milyen szociális vonások, kulturális minták, mentalitások jellemzik őket? Milyen táji variánsai vannak a vasból épített kapuknak? Milyen motívumkincset, téralakítási elveket éltetnek tovább a kapuk készítői, állítói – és lehet-e ezt folklorizmusként kezelni? Milyen általános, modernizációs és akkulturációs folyamatba illeszthető ez a jelenség?
- ¶ Egy igen általános, ugyanakkor lényeglátó megfogalmazás⁸ szerint az örökségalkotás akkor kezdődik, amikor 1. az apa meghalt, és 2. az utód elismeri és tényként kezeli az apa halálát. Ha a házépítő, kapuállító generáció kihalt, a fiatalok vették át a helyüket, és nem kicserélték, hanem felújították a vaskaput (mint a bevezetőben említett esetekben), akkor miképpen jellemezhető ezek viszonya az elődök alkotta tárgyakhoz: mit alakítanak át, mit újítanak fel – családi szinten mit tekintenek örökségnek? Hogyan illeszkedik a családi elképzelések sokasága a település képét alakító elit (lelkészek és tanítók, tanárok, a népi kultúra hagyományosként kezelt és kiválogatott elemeinek szakértői és továbbéltetői, a polgármester és a tanácsosok, az adminisztrációban dolgozók – a sor folytatható) örökségalkotási elképzeléseihez? Vagy ami még kényesebb kérdés: hogyan illeszkednek a családi elképzelések a törvénykezés kialakította, szabályozta normatív keretekhez? Vagy ami a számomra a leglényegesebb kérdés: elismerjük-e

Egy egyedi vaskapu: „zsánerkép” szarvasokkal, medvével, mókussal (Csíkszögöd)

az apa halálát, vagyis azt, hogy vége a kockaházakat-vaskapukat építő társadalomtörténeti, intenzív modernizációs korszaknak, s beléptünk a posztindusztriális korszakba, az urbanizált falunak építészeti szempontból az individualitások érvényesülését mutató, plurális minta- és formakezeléssel jellemezhető időszakába? Másképpen fogalmazva: tudomásul vesszük-e, tényként kezeljük-e, hogy az utolsó olyan időszak, amelyben a vidéki településeket az egyéni törekvések azonosságának összegződéseként az egységes falukép kialakítására való törekvés jellemezte, az a szocializmus modernizációs korszaka volt?

¶ Az pedig, ami ma, egy késő modern korszakban egységes faluképként létezhet, már nem az egyformaságra, egymáshoz való igazodásra való törekvés eredménye, hanem az egységes szolgáltatások kialakulása nyomán, a különféle, leginkább a fogyasztási szokásokkal jellemezhető életmódok egymás mellett éléséből kovácsolódik ki. A mai és még inkább a jövőben létező vidéken, falvakban a sokféleségből épülhet fel a rend.

Irodalom

Bausinger, Hermann: *Népi kultúra a technika korszakában*. Osiris–Századvég, Budapest 1995

Dobos, Cristina–Pop, Cosmina: *Satul cu minorități religioase: Ațintis, județul Mureș*.

In: *Satul românesc pe drumul către Europa*. Polirom, Iași 2006, 105–134.

Gagyfi József: „Csináltunk prototipokat...” Fazekas András lakatos és kapukészítő avagy örökségünk a vaskapu? In: *Mesterségek a székely közösségekben*. Főszerk.: Luka Zsuzsánna. Molnár István Múzeum, Székelykeresztúr 2010, 129–138.

Jávor Kata–Molnár Mária–Szabó Piroska–Sárkány Mihály: A falusi társadalom a szocializmus időszakában. In: *Társadalom. Magyar Néprajz VIII*. Szerk.: Sárkány Mihály–Szilágyi Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest 2000, 977–1006.

Kovács Piroska: *Székelykapuk Máréfalván*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2000

Miklós István: Lakáskultúra-váltás a sóvidéki Korondon. A korondi lakásbelső történeti fejlődése. In: *Acta Siculica*, 2007, 657–676.

Pozsony Ferenc: Székelykapuk Kolozsváron? In: *Acta Siculica*, 2008, 639–642.

Szőcsné Gazda Enikő: *Erkölc és közösség. Orbai széki erkölcsirányítás a XVII–XIX. században*. Pro-Perint Könyvkiadó Csíkszereda 2001

Tamáská Máté: Hagyományos és modern falusi lakóházak örökségszociológiai vizsgálata. In: *Szociológiai Figyelő*, 2006, 36–62.

Tárkány-Szűcs Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1981

Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest 2001

Léon Cogniet (1794–1880) – Jean Pierre Marie Jazet (1788–1871): Hongrie, 1849
Aquatinta, Magyar Nemzeti Múzeum

